

ALLT SKALL BORT

SEX SHOP SEX

DEN SVENSKA SYNDENS SKYLTFÖNSTER

KLARA NORRA KYRKOGATA, 1965–1985

Klara Arnberg och Orsi Husz

OM DU GICK av snälltåget på Stockholms centralstation någon gång i början av 1970-talet, sneddade över centralplan utanför stationsbyggnaden, gick uppför Klara vattugränd, rundade Klara kyrka och korsade den nyligen breddade Klarabergsgatan, skulle du sedan kunna smita in under Postgirots valv i hörnet av Åhléns varuhus. På en promenad kortare än fem minuter skulle du då stå mitt i det svenska porrundrets symboliska epicentrum. Klara norra kyrkogata, eller "Klara porra" som det börjat kallas i folkmun, var vid den här tiden kantat av skyltfönster vars väggar dignade av de senaste porrtidningarna "för alla smakriktningar" och vars golv täcktes av dildos, uppblåsbara Barbaras och diverse erotiska kuriosa som kortlekar, fotografier och skämtsaker. Egenhändigt tecknade skyltar braskade: "Samlagsfilm visas vid köp", "See our prices, Sehen sie unsere preise, Se våra priser", "We speak English". Där fanns såväl porrbioGRAF som butiker och sexklubbar med striptease och så kallade liveshows. Den slitna bakgatan som bokstavligen låg i skuggan av det nya modernt planerade city, blev på slutet av 1960-talet ett slags skyltfönster för pornografin och föreställningen om den svenska synden. Gatan blev känd och okänd bland stockholmare och turister, få gick

Klara norra kyrkogata 24,
början av 1970-talet.
Foto: Kalle Wetterström.

förbi oberörda. Stråket lockade såväl nyfikna och stamkunder, som motståndare och våldsverkare.

Skyltfönstrens själva syfte är att vara iögonfallande. Vi ska lägga märke till dem när vi går förbi, bli köpsugna och nyfikna på butikens övriga innehåll och helst – till slut – gå in i butiken för att handla. Ett sätt att fånga blickar är, som vi sett i föregående kapitel, att väcka konsumtionsbegäret genom spektakulära dekorationer eller genom estetiskt välordnade förevisningar av varor. Ett annat sätt är att, som på Klara norra kyrkogata, verka iögonfallande genom att anspela på det annars dolda och förbjudna. I skyltfönstret kunde då både konsumtionsbegär och sexuellt begär (för att inte tala om begäret till sensationer) samexistera och förstärka varandra. I detta kapitel studerar vi den sexuella kommersens synlighet på Klara norra kyrkogata genom att förena tre analysnivåer. Vi riktar blicken för det första på själva gatan som plats för pornografisk försäljning och motstånd. För det andra zoomar vi ut till den Stockholmska porrmarknaden som helhet. För det tredje tar vi närbilder av de fysiska butikernas och skyltfönstrens organisering och regleringens lokala tillämpning. Därmed visar vi hur just denna gata blev ett *symboliskt* skyltfönster för den svenska synden mot omvärlden, samtidigt som vi på mikronivå studerar hur de faktiska skyltfönstren arrangerades. Genom dessa olika nivåer analyseras både den faktiska marknaden och de politiska förhandlingar och strider om den kommodifierade sexualiteten som ägde rum under det som brukar kallas pornografins guldålder, mellan omkring 1965 och 1985. Vår analys problematiserar en skillnad mellan vad som fick *synas* och vad som fick *finnas* och berör därför seendets och synlighetens politik och praktik.

I själva verket implicerar skyltfönstret redan genom sin position mellan det till synes privata och gatans offentlighet inslag av voyeurism. Fotgängarna på trottoaren tittade in i skyltrummet som kunde inredas som mer privata vardagsscener. Butiksfönster med sexualiserade eller intima innehåll var heller inte nya för stockholmarna. Från det tidiga 1900-talet finns exempel på skyltningar med budoarmiljö och skyltdockor som förevisade underkläder – skyltningar som dock ofta blev omstridda och i vissa fall behövde plockas ner.¹ Genom det kontroversiella

En bild, som knappast tarvar beskrivning.

Varuhuset PUB:s skyltfönster 1934. Bild och bildtext från tidskriften Skyltfönstret nr 4-7, s. 24.

” Varuhuset PUB:s erfarna och fyndiga dekoratörer visste också vad de gjorde när de försommaren 1934 valde att visa upp damernas badmode genom att täcka fönstret med ett träplank, försett med titthål för publiken.

och sensationella blev skyltfönstren uppmärksammade. Varuhuset PUB:s erfarna och fyndiga dekoratörer visste också vad de gjorde när de försommaren 1934 valde att visa upp damernas badmode genom att täcka fönstret med ett träplank, försett med titthål för publiken. Det enda som syntes från lite längre håll var den tydliga skylten ”PUB:s Dam-bad” ovanför planket. Effekten blev en folksamling – både män och kvinnor – som flockades utanför fönstret för att få en glimt av vad som doldes: avklädda/badklädda kvinnokroppar. Genom att anspela på den

spjuveraktiga praktiken att spionera in i (i det här fallet damernas) omklädningsrum, lekte fönsterdekoratörerna med sexualiseringen av själva överträdelsen till det enkönade kvinnliga rummet.

Även under 1970-talet använde dekoratörer för vanliga affärer denna typ av anspelningar på det tabubelagda och oanständiga för att fånga blickar. När den kooperativa varuhuskedjan Domus 1979 skyltade för underklädesmärket *Linje Intim* ställdes fyra lättklädda kvinnliga skyltdockor i utmanande poser i och kring en dubbelsäng. En påklädd brett leende manlig skyltdocka var placerad som om han just kommit in i rummet med paket och blommor i handen. De som kom med skarpast kritik ropade "Porri!". Andra nöjde sig med att peka på "den kooperativa dubbelmoralen" som de menade synliggjordes genom att många av de KF-ägda försäljningsställena samtidigt bojkottade de alltmer pornografiska herrtidningarna *Lektyr* och *FiB-Aktuellt*.² Även här gläntade dekoratörerna på en halvt förbjuden dörr genom att anspela på den kommersiella, eller i alla fall promiskuösa, sexualiteten.

Skyltfönstren på Klara norra representerade trots detta något nytt i gatubilden. Bildpornografin fick under slutet av 1960-talet ett kommersiellt genombrott både vad gäller produktion och försäljning. Sexuellt explicit pornografi hade förstås funnits tidigare men hade konsumerats i slutna kretsar och försålts i smyg och under disk. Nu ökade dock produktionen och återförsäljningen skedde mer öppet. Medievetaren Feona Attwood har liknat denna transformation med att *the obscene* placerades *on scene*.³ Det som tidigare hade varit dolt i privata sfärer exponerades efter detta genombrott i offentlighetens ljus. Den så kallade sexvallen bröts i bland annat Ingmar Bergmans film *Tystnaden* (1963) som godkändes av censurmyndigheten Biografbyrån.⁴ På samma sätt sprängdes "ordvallen" i den av Bengt Anderberg redigerade novellsamlingen *Kärlek* (numrerade I, II, III och så vidare) som började ges ut 1965.⁵ När dessa vallar väl var brutna utnyttjades de snabbt av porrtidningsutgivare, som med ny och billigare tryckteknik började sprida sexuellt explicita texter och bilder i fyrfärg. Dessa filmer, böcker och tidningar visades på vanliga biografier och såldes, till viss del, i vanliga kiosker och affärer. Samtidigt växte specialiserade sexbiografier och porraffärer fram.

” Pornografins *synlighet* i stadsbilden blev alltså påtaglig, och det särskilt i skyltfönstren på det nya porrstråket Klara norra kyrkogata.

Pornografins *synlighet* i stadsbilden blev alltså påtaglig, och det särskilt i skyltfönstren på det nya porrstråket Klara norra kyrkogata. Den visuella revolution som pornografin genomgick under det sena 1960-talet kan ses som en förlängning av den kommersialisering av seendet som introduktionen av skyltfönstret och tidningsannonseringen inneburit tidigare under 1900-talet.⁶ Om konsumtionsbeslut tidigare hade baserats på ett flertal sinnen – lyssna till försäljares argumentation, känslan av varan i handen, ett litet smakprov av frukten på torget – innebar fönsterskyltningens genomslag att seendet fick en särställning som det primära kommersiella sinnet.⁷ Skyltfönstret har därtill stått som central symbol för modernismen. För filosofen och litteraturvetaren Walter Benjamin var skyltfönstren delar av den urbana drömarkitekturen i de parisiska passagerna under 1800-talet.⁸ Sociologen och filosofen Jean Baudrillard har påpekat butiksfönstrens karaktär av urbant ingenmansland, någonting mellan ute och inne, och beskrivit skyltfönstret som en iscensättning av en specifik social relation och del av ett nytt symboliskt system av kommunikation.⁹ På detta sätt ställdes varan i centrum i det mellanrum – mellan ute och inne, mellan privat och offentligt, mellan gata och butik – som konsumenterna endast kunde nå med blicken. När det obscena under 1960-talets slut ställdes ut på denna varornas scen blev pornografin synlig utomhus från gatans offentlighet. Därmed blev inte bara skyltfönstret – utan även själva gaturummet – ett bekönat rum i bokstavlig bemärkelse.

De två mest använda metaforerna för olika sätt att se i det moderna är dels *flanörens* blick, dels det *panoptiska* övervakande seendet. Den förra är väl illustrerad i Benjamins klassiska beskrivning av 1800-talets parisiska glasövertäcka affärsstråk. Den senare, som kommer från det grekiska ordet ”all-seende”, har teoretiserats av bland andra den franska filosofen

Michel Foucault, utifrån historiska fängelsers övervakningssystem med vaktorn.¹⁰ Historikern Chris Otter menar att dessa två sätt att se – det betraktande och det kontrollerande – är otillräckliga och uppmuntrar därför historiker att upptäcka och analysera en rad andra slags blickar i det moderna.¹¹ När fokus flyttas från huvudgatornas skyltfönster, vilka lätt kan associeras till flanörens blick, till bakgatornas pornografiska butiker, blir andra slags ”seenden” framträdande: *voyeurismen*, det vill säga ett slags sexualiserat flanörskap på gränsen till överträdelse, och den beskurna, *skyddade blicken*, en slags omvänd övervakning och kontroll över vad andras blickar kan se. Dessa två kan förstås tolkas som olika sidor av samma mynt vilka båda blev kontroversiella i relation till porrskyltningen.

PORNOGRAFI OCH ARKIV

Verksamheten på Klara norra kyrkogata har satt sina spår i ett flertal källor som här kombinerats för att få en mer heltäckande bild: kommunfullmäktigetrycket, telefonkatalogen (den så kallade röda boken, som sorterades på adress), artiklar i herrtidningar (*Fib-Aktuellt*, *Lektyr*, *Se*), Stockholms stadsmuseums databas över fotografier, Kungliga bibliotekets digitaliserade dagspress, liksom statliga utredningar och rättsfall.

Men eftersom pornografi i sig inte setts som särskilt viktig att bevara, utan snarare ibland uppfattats som oönskad och problematisk, har arkiv och museer sällan gjort särskilda insatser för att samla in material från denna typ av affärsverksamhet.¹² Därför har vi även använt privata foton och en erotiksamling tillsammans med mer officiella källor.

Med denna breda kombination av källor finns anledning att vara extra källkritisk. Liksom andra moraliskt eller lagligt tvivelaktiga affärsverksamheter har porrproducenter försökt hålla sig under myndigheters och polisens radar, vilket inneburit få och ibland missvisande spår i officiella arkiv. Därtill har flera historiska aktörer haft incitament att överdriva storleken och betydelsen av branschen. Det har lite paradoxalt ofta varit fallet för såväl pornografins producenter som dess motståndare, och för journalister som bevakat handeln. Av olika anledningar ville de visa på

betydelsen av branschen eller få den att framstå som sensationell. Att flera sinsemellan oberoende källor pekar i samma riktning gör dem därför inte nödvändigtvis mer pålitliga. En utmaning för alla som forskar om pornografi och liknande företeelser är därför att inte svepas med av det spektakulära, utan förbli kritisk till källornas budskap. Samtidigt är det viktigt att påpeka att historiska diskurser om pornografi förstås inte helt går att skilja från vad det ”faktiskt” var. Detta särskilt om vi följer litteraturvetaren Walter Kendricks definition. Han ser pornografi som ett *argument* som använts av anständighetens grindvakter snarare än ett *ting* i sig självt. Dessa argument har varit särskilt viktiga just i minnesinstitutionernas verksamhet, då visst material definierats som pornografiskt och gömts undan i vad Kendrick kallar *secret museums* dit allmänheten inte haft tillträde.¹³ Kendricks definition betyder emellertid inte att väl spridda argument om pornografi som en mångmiljonaffär också skulle göra dem sanna, men de skulle onekligen påverka hur de flesta vanliga människor och politiker uppfattade och konfronterade branschen.

För att sätta Klara norra kyrkogata i perspektiv följer nedan en beskrivning av lagstiftningen och de internationella, nationella och lokala pornografimarknaderna. Därefter kommer ett avsnitt som diskuterar Klara norra som symboliskt skyltfönster, följt av ett avsnitt om det specifika gaturummets framväxt som även detaljstuderar skyltfönstren. Slutligen behandlas motståndet och striden om Klara norra och hur staden så småningom avhyste den pornografiska handeln.

MARKNADEN OCH LAGEN

Porrmarknaden växte snabbt under efterkrigstiden både i Sverige och i en del andra länder på den västra sidan järnridån. Antalet svenska tidningar som av distributörer och åklagare anklagades för osedlighet ökade kontinuerligt för att från mitten av 1960-talet stegra kraftigt. Samtidigt förändrades bildmaterialet i pinup- och porrtidningarna. Det blev inte bara mer sexuellt explicit, utan producerades i ökad utsträckning av tidningarna själva istället för att köpas in från utlandet. Från 1966 och framåt växte även specialiserade tobaksbutiker fram som efterhand blev mer raffinerade med filmvisning, barbröstad kvinnlig personal, striptease och möjlighet till så kallad enskild posering.¹⁴

Parallellt med den marknadsmässiga förändringen genomgick sexualpolitiken en liberalisering som en följd av radikala krav på ändring av vad som ansågs vara en puritansk lagstiftning. Om pornografin skulle ”släppas fri” trodde flera debattörer därtill att porrens konstnärliga kvalitet skulle bli högre.¹⁵ En kommitté tillsattes 1965 för att utreda om pornografilagstiftningen kunde förändras i mer tillåtande riktning. Den föreslog en långtgående liberalisering, men ville ha en yttersta gräns för vad tryckfriheten skulle acceptera, särskilt då det gällde våldsinslag eller barnpornografi.¹⁶ Propositionen som lades fram av den socialdemokratiska regeringen innebar trots detta en totalt avreglerad tryckfrihetslagstiftning, medan just skyltfönstren kom att omfattas av en ny reglering.¹⁷ Yttrandefrihetskommittén hade i sin rapport beskrivit hur den pornografiska fönsterskyltningen var ”så oblyg och påträngande att många reagerar kraftigt inför anblicken”.¹⁸ Från den 17 februari 1971 ersattes därför brottsbalkens paragraf om ”sårande av tukt och sedlighet” med en annan om ”otillåtet förfarande med pornografisk bild”. Den innehöll ett förbud att skicka pornografiska alster utan föregående beställning, liksom förbud mot ”pornografisk skyltning”. Förhoppningen var att på så sätt komma åt problemen med såväl ofrivillig exponering för pornografi som turisternas fönstershopping. Tanken med den nya lagen var att det skulle vara fritt att konsumera pornografi, men att den som ville avstå skulle ha rätt till det. Detta speglar en problemformulering som också

var inbyggd i den tidigare lagstiftningen, där pornografin var förbjuden eftersom den kunde uppröra eller såra den allmänna anständighets- och sedlighetskänslan. Skyltningsförbudet ska i detta sammanhang alltså inte ses som en strävan att stävja den snabbt ökande pornografiska handeln, utan enbart dess mest iögonfallande uttryck. Pornografins frisläppande var alltså redan från början visuellt villkorad: *the obscene* skulle liberaliseras på alla sätt förutom just *on scene* i skyltfönstrets semi-offentlighet. Blicken blev på detta vis skyddad fram till dess att butiken äntrades. Det är tydligt att seendet skulle skonas från alltför starka sinnesintryck, slippa eller berövas den sinnesrörelse (begär eller avsmak) som pornografin kunde generera.

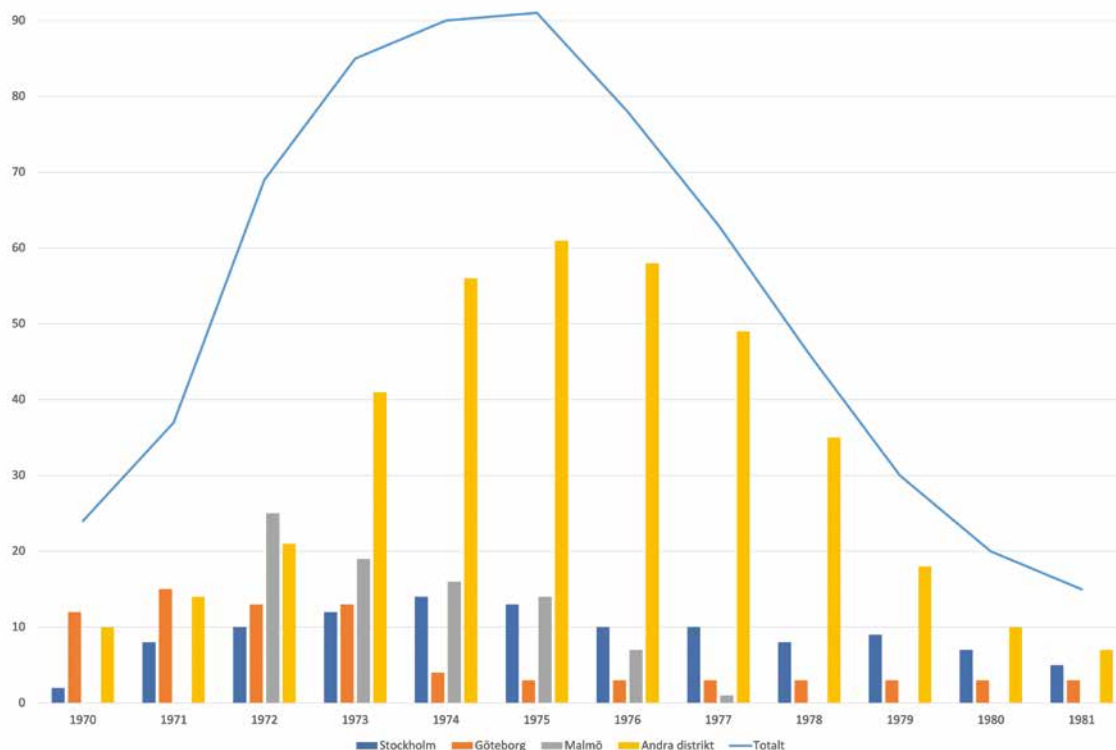
De sexklubbar som växte fram löd under ordningsstadgan, vilket innebar att arrangören skulle göra en anmälan om föreställningarna till polismyndigheten samt ansvara för att inget brottsligt förekom. Sexklubbarnas verksamhet ansågs relativt snabbt vara en grogrund för brottslighet såsom koppleri, narkotikalangning och olaglig försäljning av alkohol, men även för vad som benämndes som social missanpassning. Utöver detta tillkom sanitära olägenheter för kringboende. För att komma tillrätta med detta gjordes pornografiska föreställningar tillståndspliktiga. Respektive polisstyrelse kunde utforma kriterier för tillstånd, men tillställningens art liksom lokalen och platsens lämplighet skulle tas i beaktande vid bedömning. Här återkom grundsynen att pornografi skulle vara tillåten men inte påträngande för den som inte önskade att ta del av den.¹⁹ Ändringarna trädde i kraft 1 oktober 1973. Efter en eskalerad debatt om pornografi och prostitution under 1976 skedde en viss intensifiering av polisens kontrollverksamhet. Detta ledde till en rad razzior, främst under 1978 och 1979.²⁰ Från 1982 blev sexklubbar med live-framträdanden förbjudna.

Filmvetaren Mariah Larsson, som studerat porrklubbarnas historia i Malmö, beskriver en tydlig guldålder under mitten av 1970-talet. Många av tobaksbutikerna hade då utvecklats till att bli vad kriminologen Leif GW Persson beskrivit som klassiska porrklubbar med enkla servering, visning av pornografisk film, "levande framställningar" och enskild posering där gästerna betalade för inträde. Under slutet av

1960-talet förändrades de även till att omfatta företeelser som med tidens språkbruk kallades pettingshow, lesbian show och liveshow, det vill säga samlag på scen.²¹ Besökarnas blickar var alltså allt annat än skyddade när det kom till det sexuellt explicita på insidan av klubbarna. I skydd av mörkret kunde den voyeuristiska blicken istället betrakta fler varianter av både spektakulära och ordinära sexuella praktiker upplysta av strålkastare.

Att zooma ut från Klara norra till den nationella nivån och uppskatta antalet klubbar är vanskligt, inte minst då klubbarna ofta hade flera verksamheter i en.²² Det finns flera uppskattningar som ger en samstämmig bild av en kraftig uppgång från det sena 1960-talet, en höjdpunkt i mitten av 1970-talet och sedan en nedgång.²³ Polisens egna uppgifter om kända klubbar, som sammanställdes av prostitutionsutredningen, presenteras i diagrammet nedan.

Antalet av polisen kända sexklubbar 1970–1981.
Källa: SOU 1981:71, tabell 1, s. 164.

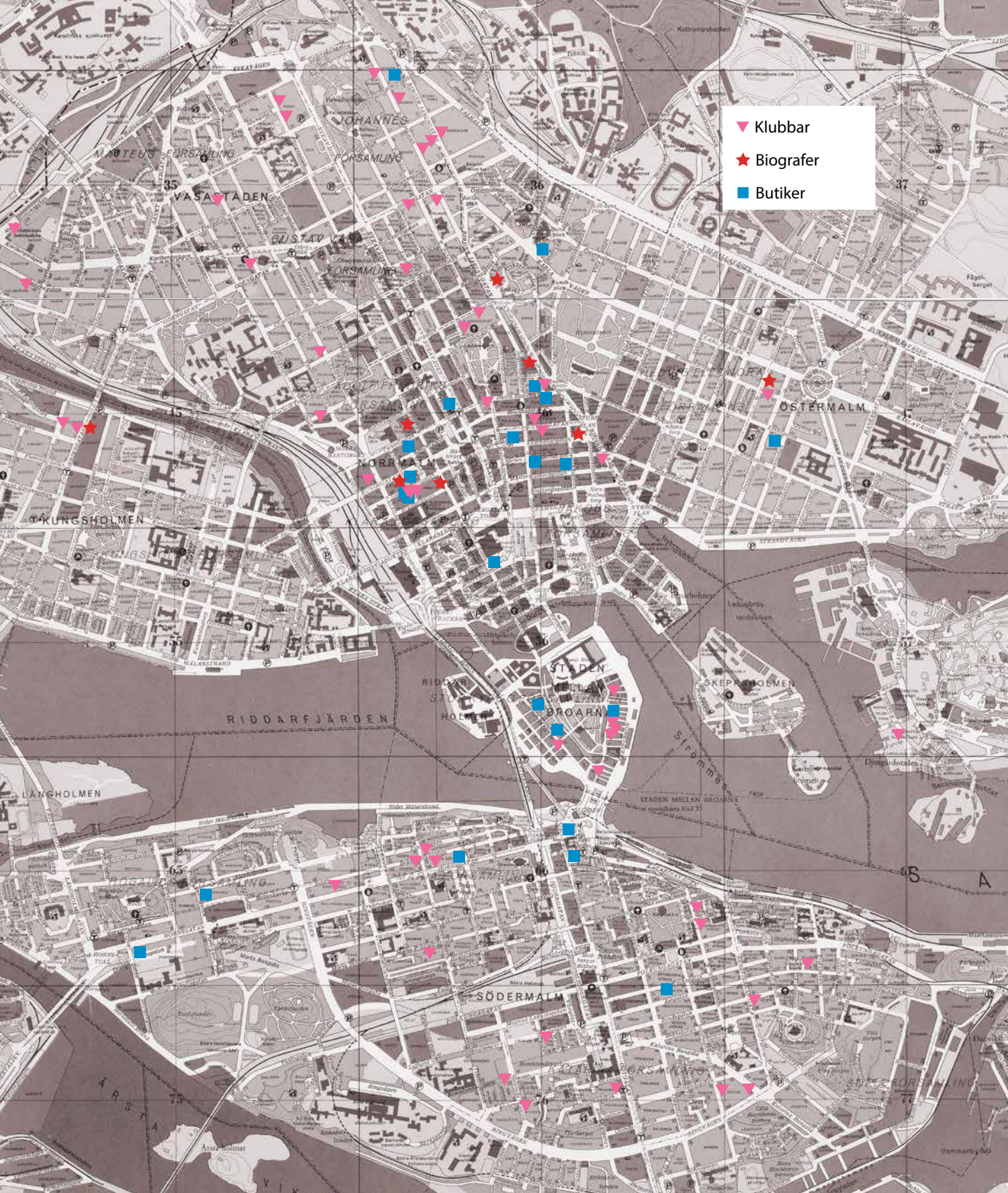

Diagrammet visar tydligt att sexklubbsverksamhet på intet sätt var något exklusivt storstadsfenomen. Det var inte nödvändigt att åka till Stockholm eller någon av de andra större städerna för att se voyeuristiskt. Från 1974 och resten av decenniet var mer än hälften av landets sexklubbar belägna på ett trettio-tal orter utanför storstadsområdena. Det är dock viktigt att påpeka att polisen sannolikt inte hade kännedom om alla sexklubbar. Förändringen med tillståndsplikt kan också ha påverkat siffrorna, kanske i synnerhet den snabba uppgången av klubbar i övriga distrikt. Detta kan ha inneburit att klubbar som polisen visserligen hade kännedom om sedan tidigare nu hamnade i register. Möjligt är också att vissa klubbar drevs i mer underjordiska former och därmed hamnade under polisens radar.

I Stockholm framstår utvecklingen alltså som ganska stabil med tio till femton sexklubbar under större delen av 1970-talet. Dessa var lokaliserade till i princip alla stadsdelar, med en liten koncentration till Klara norra kyrkogata. Med hjälp av såväl annonser i dagstidningar som guider i finska och svenska herrtidningar om sexklubbsmarknaden i Stockholm har vi tagit fram kartan på nästa sida, som visar spridningen av klubbarna under 1970-talet.²⁴

Kartan visar att porrmarknaden var relativt omfattande. Spridningsmönstret är relativt jämnt och nya aktörer verkar ha öppnat verksamhet i kvarter som saknade en "egen" porrbutik, ett mönster som liknar matbutikers eller pizzarestaurangers etablering. Inrättningar fanns både i city nära turiststråken och i kvarter präglade av bostäder och mindre butiker i Vasastaden och på Södermalm. Kartan visar bara innerstaden, men det fanns någon enstaka butik och biograf även i förorterna. Dock långt färre än matbutiker och pizzerior, vilket tyder på att efterfråge- och spridningsmönster följde delvis andra logiker. Troligen var det exempelvis mer skambetonat att bli upptäckt som porrkonsument i sitt lokala sammanhang än i den mer anonyma innerstaden.

Det är alltså tydligt att den synliga sexuella kommersen inte var begränsad till enbart Klara norra kyrkogata. Såväl porrbiografer och porr-affärer som sexklubbar var vanliga inslag i de svenska städernas gatubild under 1970-talet. Just på Klara norra kyrkogata bildade de ett kluster.

- ▼ Klubbar
- ★ Biografer
- Butiker

Men i övriga staden, liksom i städer som Malmö och Göteborg, var inrättningarna mer utspridda. Klara norra var inte det enda stället där pornografi erbjöds och syntes, men det blev det mest omtalade. Själva klusterbildningen gjorde förstås gatan extra iögonfallande, och som vi ska se finns det anledning att tro att fönsterskyltningen var särskilt utmanande just där.

I rapporteringen om Stockholms porrmarknad beskrevs butikernas och klubbarnas kundkrets bestå främst av heterosexuella män ur alla socialgrupper. En av återförsäljarna på Klara norra kyrkogata beskrev hur de "[r]edan som späda tuppkucklingar flockas [...] utanför skyltfönstret, råflabbande, fnissande eller en smula drömögda". Bland turisterna fanns dock även kvinnliga kunder och butiksinnehavaren trodde att även svenska kvinnor köpte pornografi utomlands.²⁵ Samtidigt annonserade flera av butikerna i pressen att de hade material "för alla smakriktningar". Genom att placera gay-tidningar i fönstren signalerade en del butiker att de även riktade sig till män som har sex med män. Butiken *F:a Cigarrlådan* på Stora Nygatan i Gamla stan annonserade i tidningarna att de sålde "manliga modelltidningar" och "homo-nyheter" från 1966 och framåt. Senare kom även ställen som *Gay-kino* på Hagagatan och *Homo cinema* på Luntmakargatan. De två senare var dock, som namnen antyder, inriktade på filmvisning och fungerade sannolikt som sexuella mötesplatser.

Butikerna ägdes inte bara av män. En medelålders kvinna hade en butik på Klara norra kyrkogata och uttalade sig vid flera tillfällen i pressen. En annan var porrförläggaren Curth H:s sons första fru Fanja Milner som drev butiken *Pigalle* och ett förlag med samma namn på Upplandsgatan.

Porrmarknaden i Stockholm under 1970-talet. Konstruerad utifrån Stockholms officiella karta 1971 av Cristina Jäderberg med ▼ markering för porrklubb, ★ markering för porrbiograf och ■ markering för porrbutik. Observera att alla inrättningar inte fanns samtidigt liksom att många inrättningar hade såväl återförsäljning av tidningar som filmvisning och olika grader av klubbverksamhet – från striptease till "live shows". Källor: *Aftonbladet* och *Expressen* 15 mars och en vecka framåt 1965–85, samt guider till Stockholms porrmarknad i svenska och finska herrtidningar (se not 24). Kartan finns även publicerad i Arnberg (2021) tillsammans med ett appendix där de olika inrättningarnas adresser och namn listas.

DET SYMBOLISKA SKYLTFÖNSTRET

Klara norra kyrkogata förblev omodern och sliten, trots sin närhet till den moderniserade innerstadens breddade gator där ett nytt slags kommersiellt liv vuxit fram. Fotografier från 1900-talets första hälft vittnar om en gata med mindre affärer såsom tobakshandel, antikvariat, en blomsterhandel och klädaffär. Men även Arbetarinstitutets lokaler var placerade där, liksom Postgirot som var en stor arbetsplats för framförallt kvinnliga arbetare. I början av 1960-talet revs kvarteren närmast Klara kyrka där Arbetarinstitutet låg, medan större delen av gatan förblev i stort sett intakt långt in på 1980-talet.²⁶

Gatans placering och särdrag är ganska typisk för porrstråk i andra jämförbara städer, det vill säga en sliten bakgata i närheten av centralstationen. Området var lättillgängligt för turister, affärsmän och andra porrkonsumenter, men ändå tillräckligt mörkt och avskilt för att de skulle kunna röra sig obemärkt. Porråterförsäljningen var, i likhet med

Marknadsföringsmaterial för filmen *Sweden – heaven and hell* (Luigi Scattini 1968). Med tillstånd från Klubb-Super8.

själva gatan, en icke-planerad del av efterkrigstidens cityomvandling. Verksamheten växte fram organiskt i det modernas skugga, men var likväl en del av detsamma. I den amerikanska trailern till "shockumentary"-filmen *Sweden – heaven and hell* från 1968 beskrevs den skillnaden mellan Sverige och USA i sensationsartade termer. Stockholm – "the sex capital of the world" – skildrades först från luften med Hötorgsskraporna i fokus och sedan i gatunivå framför fönstret på en av Stockholms porrbutiker. Den mörka manliga speakerrösten beskrev skillnaden: "In America, you don't see public pornography shops where erotic books are displayed ... for both sexes ... with government approval".²⁷ Även om utbudet på Klara norra sannolikt påminde om porrbutikerna på Times Square i New York vid samma tid, är filmens inramning ett tydligt tecken på hur pornografin kopplades ihop med den svenska moderniteten, med en aktiv stat och med en utmanande kvinnlig frigjordhet. I filmens marknadsföringsmaterial hoppade en grupp kvinnor, endast iförda gymnastikdräkter, hoppboll i det toppmoderna Hötorgscity. Den feminina lekfulla sexuella frigjordheten placerades mitt i den nybyggda och genomplanerade moderna staden, ett väl medvetet sammanflätande av det bekönade och det könlösa.

Trailern är ett tydligt exempel på det filmvetaren Eric Schaefer beskrivit som ett skifte i amerikaners syn på det utländskt sexuellt kittlande annorlunda – *the sexy nation* – från det franska till det skandinaviska under samma tid.²⁸ Tropen om den svenska synden bygger på en föreställning om att den sexuella frigjordheten var större i Sverige än i andra länder. Den spreds av konservativa debattörer i en rad länder som bland annat kritiserade att Sverige infört obligatorisk sexualundervisning 1955. Debatten var en tydlig del i det kalla krigets retorik då den svenska välfärdsstaten anklagades för socialism och sekularism. Bilden underblåstes av skildringar av framför allt kvinnlig sexuell frigjordhet i svenska filmer som *Hon dansade en sommar* (Arne Mattsson 1951), *Sommaren med Monika* (Ingemar Bergman 1953) och *Jag är nyfiken – en film i gult* (Vilgot Sjöman 1967).²⁹

Bland flertalet (framför allt konservativa, men även andra) inhemska riksdagsledamöter och ledarskribenter uttrycktes oro för det svenska

ryktet utomlands. Svensk pornografi framhölls ha blivit hårdvaluta i länder med mer strikt eller hårdare tillämpad lagstiftning: "Swedish porr" hade ersatt de franska korten, skrev exempelvis *Sundsvalls tidning* på ledarplats 1967.³⁰ De fenomen som tycktes särskilt besvärande var dels skyltfönstren, dels de pornografiska försändelserna till utlandet. Trots detta uttryckte justitieminister Herman Kling den svenska ståndpunkten klart och tydligt. Efter att klagomål från amerikanska föräldrar rikats såväl till honom själv som till kungen uttalade han sig i *New York Times*: "If people want to buy pornography, why should they not have the possibility? Why should I be the one to decide what they are permitted to have?"³¹

Den nya lagstiftningen (från 1971) tog tydligt hänsyn till problemen med det svenska anseendet som porrturism och svensk pornografireklam till utlandet utgjorde. I den förra frågan var skyltfönstren centrala. I debatten om lagändringspropositionen beskrev exempelvis folkpartisten Georg Åberg hur han sett en del "flanörer med tydligt exotiskt utseende" som gick från fönster till fönster och filmade och fotograferade: "På så sätt fick de ju med sig hem till sitt land, vilket det nu var, otvetydiga bevis, då de hemma skulle berätta om det syndiga Sverige."³²

Genom den utländska rapporteringen och genom den återkommande exemplifieringen av Klara norra kyrkogata, blev gatan med dess butiker ett symboliskt skyltfönster för den svenska synden: "Porr-Sveriges skyltfönster mot världen", skrev bildtidningen *Se* 1975 om gatan.³³ Det var här publikationer som *Private* – med den tydliga undertiteln "Svenska flickor, Swedische mädchen, Swedish girls" – hängdes upp och det var hit de utländska filmteamen kom för att rapportera om vad de såg som den svenska blandekonomin mörkare konsekvenser.³⁴

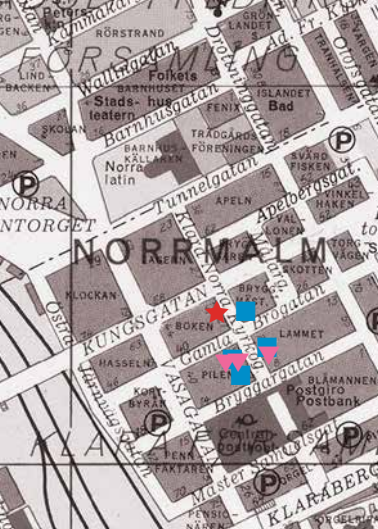
DET FYSISKA SKYLTFÖNSTRET

På kartan på följande sida blir det tydligt att pornografi-återförsäljarna var koncentrerade till en ganska kort del av gatan, endast omkring två kvarter. Just dessa kvarter korsas av Gamla brogatan, som var en av tidens hippaste köpstråk där ungdomar inhandlade hett eftertraktade utsvängda jeans av rätt märke.³⁵ På Klara norra kyrkogata fanns dessutom, utöver den sexuella kommersen, bland annat Pizzeria Firenze, Klara arbetarbod som sålde arbetskläder, Borgs sportaffär och Konditori Vetekatten som fortfarande finns kvar.

Den pornografiska verksamheten bestod därtill alltså av såväl biografen *Hollywood* som ett antal butiker och så småningom även minst tre renodlade sexklubbar. Nedanstående bild på gatan är daterad av Stockholms stadsmuseum till omkring 1970. Till höger syns biografen *Hollywoods* utstickande stjärnbanér, till vänster två av sex-butikerna (*Sexshop* och *Sex-basar*).

Klara norra kyrkogata fotat från korsningen med Kungsgatan i riktning mot Klara kyrka, ca 1970. Stadsmuseet i Stockholm, F29992.

▼ Klubb

Klara norra kyrkogata 17,
ö.g.: *Studio 17* (1972),
Paradise (1972).

Klara norra kyrkogata 17:
Love in (1972), *Porno center*
(1972–1981), *Club Amor*
(1972–1987).

Klara norra kyrkogata 20:
Sex-klubben (1971), *Club*
Clara (1972–1976).

★ Biograf

Klara norra kyrkogata 23:
Hollywood (1964–1985)

■ Butiker

Klara norra kyrkogata 15:
Tobakshandeln *Allt i sex*
(1967–1985).

Klara norra kyrkogata 17:
Amor shop (1979–1985).

Klara norra kyrkogata 22:
Sex-bazaren (1968),
Bou-SEX-tique (1970–1976).

Klara norra kyrkogata 24:
Sexshop (1966–1987).

Utsnitt från Stockholms
officiella karta 1971.

Klara norra kyrkogata blev känt som porrstråk under den senare delen av 1960-talet, men den pornografiska försäljningen var inte något nytt vare sig för Klarakvarteren i stort eller för Klara norra kyrkogata mer specifikt. På omslaget till en bok från 1939 med titeln *Om aga*, med tydligt sexuellt innehåll, anges exempelvis att den distribueras av *A. Alms antikvariat* på Klara norra kyrkogata 17. Försäljning av denna annonserades också i pressen under samma och föregående år. På bokens sista sidor uppmanas läsarna själva bidra till innehållet i den andra boken om aga, som skulle utkomma "om en månad". På bokens baksida finns även en annons för antikariatet som sades sälja, utlåna och köpa böcker på svenska, engelska, tyska och franska.³⁶ Som Rebecka Lennartsson visar i sitt kapitel hade gatan och angränsande kvarter dessutom en lång historia av kvinnlig prostitution, där många av hotellen tog betalt per parti och främjade prostitution från senare delen av 1800-talet och ett långt stycke in på 1900-talet.

Medan den tidigare försäljningen troligen skett med ett visst hemlighetsmakeri, hade försäljningen under det sena 1960-talet flyttat upp ovan disken och verksamhetens inriktning var tydligt synlig från gatan. Bilden till höger visar hur skyltfönstret såg ut i en av Klara norras butiker 1968. Fönstret var fullt med butikens tidningsutbud. Detta var en skyltningspraktik med lång historisk tradition och benämndes av skyltfönsterkonstens moderniserare i början av 1900-talet föraktfullt för överlastade och belamrade "massfönster".³⁷ Sådana fönster stod i skarp kontrast till varuhusens storslagna skyltningar. Dessa kretsade oftast kring ett centralt tema, hade färre och noga utvalda och strategiskt placerade varor och hade skapats enligt noggranna beräkningar om hur blickarna skulle fångas. Trots detta verkar inte den lilla porrbutikens ha haft problem med att få presumtiva kunder att stanna till för att titta. Fler fotografier vittnar om samma typ av fönstershoppande praktik som på bilden här bredvid. Det sensationellt sexuella var möjligen blickfång nog utan att arrangemang som skulle styra blicken i en viss riktning behövdes. Denna bild indikerar även hur maskulint kodat det sexuella flanerandet var. Den mentala tröskeln in i butiken, men också in på själva gatan, var sannolikt högre för kvinnor än för män.³⁸

Klara norra kyrkogata 24,
1968. Foto: Björn Alnebo.
I privat ägo.

” Klara norra kyrkogata blev känt som porrstråk under den senare delen av 1960-talet, men den pornografiska försäljningen var inte något nytt vare sig för Klarakvarteren i stort eller för Klara norra kyrkogata mer specifikt.

Fönstret var komponerat så att själva skyltfönsterutrymmet var stängt med en vägg i bakkant in mot butiken, vilket medförde att utrymmet verkligen blev ett eget rum. Avskiljningen fungerade som en vägg att dekorera med tidningar, ofta upphängda med klädnypor på snören som löpte horisontellt. Än viktigare var kanske att väggen förhindrade insyn i själva butiken, där konsumenterna således kunde handla utan att vara synliga från gatan. Den panoptiska övervakande blicken (från familj eller bekanta snarare än ordningsvakter och poliser) begränsades genom

detta och skyddade sannolikt mot skamkänslor även i en tid av anti-puritanism.

Gaturummet var inte bara ett rum för visuell sexuell konsumtion. Det var även ett rum för fysisk sexhandel, känd som mötesplats för män som sökte manliga sexuella kontakter, inklusive så kallad pojkprostitution.³⁹ De sexualiserade blickarna vände sig alltså inte bara in i fönstren utan kunde även riktas mot andra gångtrafikanter. Klara norra kyrkogata var därmed ett exempel på vad tidigare forskning beskrivit som en gemensam plats för olika sexualiteter – i det här fallet både homo- och heterosexuella uttryck.⁴⁰ Under 1960-talet var dock den kvinnliga prostitutionen främst lokaliserad till Malmskillnadsgatan och en sexualiserad skiktning framträder därmed. På Klara norra återfanns den heterosexuella kommersiella praktiken inomhus, medan homosexuella kontakter företrädesvis knöts på gatan i enlighet med en lång tradition av inofficiella offentliga mötesplatser för manligt samkönat begär, som Thomas Wemark analyserar mer i sitt kapitel i denna bok.

Liksom porrtidningarna vid denna tid hade butiken på bilden informationstext på såväl svenska som engelska och tyska, vilket tydligt visar att man vände sig till internationella turister. Den uppmärksamma kan se att det även finns en text på finska till höger i bilden på föregående sida. På en liknande bild från Klara norra kyrkogata 22 från mitten av 1970-talet skildras hur skyltfönstret rent praktiskt kunde arrangeras. Genom en mindre dörr i fönstrets bakstycke kunde butikspersonalen gå in i skyltfönsterutrymmet för att byta ut de tidningar som hängde på klädnypor sträckta över väggen eller byta ut de produkter som låg på skyltfönstrets golvyta. Bilden vittnar om den omvandling av Klara norra kyrkogata som var i antågande. Ombyggnadsrealisationen som proklamerade halva priset föregick restaurering av fastigheten.

Av båda bilderna framkommer att utbudet var bredare än enbart tidningar: även böcker, foton, diabilder och film såldes eller visades på plats. 80 kronor för inköp av 60 minuters färgfilm marknadsfördes som billigt, men motsvarar uppemot 440 kronor i dagens penningvärde. Det mest påtagliga med de två bilderna är dock kanske likheterna dem emellan. Porrbutikerna tycktes skylta på ett väldigt likartat sätt i mitten

av 1970-talet som 1968 trots att lagen hade ändrats och ett förbud införts mot pornografisk skyltning.

Dessa och flera snarlika svartvita fotografier tagna dagtid ger emellertid en begränsad bild av gatan, då varken färger eller ljussättning helt framgår. I filmaren Arne Brandhilds pornografiska dokumentär *Rapport från Stockholms sexträsk* från 1974 finns emellertid flera filmklipp från Klara norra kyrkogata, där det bland annat syns hur *Club Amor* på nr 17 hade blinkande kulörta lyktor i fönstret för att locka in kunder i butiken.

Biografen *Hollywood*, som låg på Klara norra kyrkogata 23, var en så kallad non-stop-biograf. Sådana fanns det fler av i Stockholm, där ett flertal av biograferna gått över till sexfilm för att kunna överleva konkurrensen från tv-mediet. För fyra kronor kunde en besökare 1966 stanna så länge han – eller i enstaka fall hon – ville. På bevarade bilder från tiden syns hur bion kunde se ut under 1960-talet.

Klara norra kyrkogata 22
vid mitten av 1970-talet.
Foto: Kalle Wetterström.
I privat ägo.

Biografen *Hollywood*,
Klara norra kyrkogata 23,
1960-talet. Foto: okänd.
Wikimedia commons.

Biografers skyltning var, som kan noteras på bilden ovan, annorlunda än butikernas. I speciella skyltskåp sattes affischer upp över de filmer som visades och i neon stod biografens namn på en utskjutande balustrad. Där hängde också flaggor från olika länder varvat med nakna kurviga tvådimensionella kvinnofigurer. En av dessa figurer var även gjord i naturlig storlek och placerad i gatunivå som om hon var en av fotgängarna. Hon vänder sig över axeln och ser på de övriga fotgängarna med en blick som om hon försökte locka med dem in i biografen. De övriga figurerna och flaggorna stack ut på ett sådant sätt att de kunde ses på håll för den som gick gatan fram. Ingen bör ha tvivlat på vilken sorts biograf detta var. Flaggorna indikerar också att biografägarna ville välkomna turister.

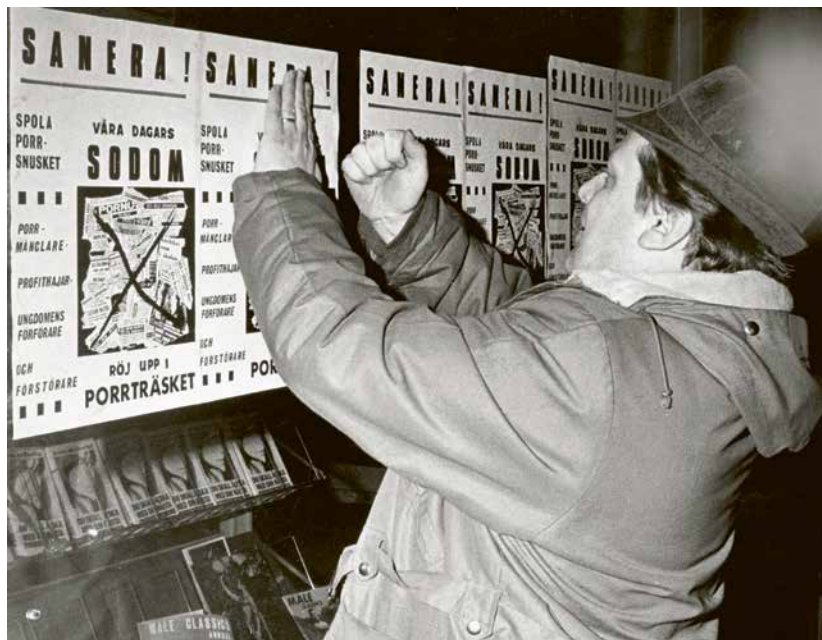
MOTSTÅND

Det tidiga 1900-talets pornografimotstånd följde två argumentationslinjer. Dels fanns ett kristet moralkonservativt motstånd, dels ett mer bildningsorienterat. Det förra företrädde främst av frireligiösa grupperingar det senare av kulturelit och arbetarrörelseorganisationer. Även om argumenten var olika mellan dessa två grupperingar var metoderna och aktionerna inte sällan gemensamma. Ungdomsorganisationer, frikyrkor och bildningsorganisationer gick vid flera tillfällen samman för att propagera för organiserade bojkotter. Genom att exempelvis återförsäljarorganisationer och distributörer bojkottade vissa typer av tidningar kunde marknaden för vissa publikationer strypas rejält utan att rättsliga åtgärder behövde vidtas.⁴¹

Under 1950- och 1960-talens kulturdebatter och sexliberala strömningar blev de bildningsorienterade argumenten mer nedtonade och motståndet mot pornografi var främst företrätt av religiösa organisationer i den allmänna debatten. Den kristna dagstidningen *Dagen* och pingstpastorn Lewi Pethrus var exempelvis starka och återkommande röster i pornografimotståndet. En grupp ungdomar som kallade sig "Guds guerilla" – ledd av Maranata-ledaren Arne Imsen – gick runt i Stockholm och målade rödfärg och klistrade upp lappar på porrbutikernas fönster under det sena 1960-talet.⁴² När inte myndigheterna skyddade seendet gjorde aktivisterna det och skyltfönstret hamnade i aktionernas frontlinje.

Under 1970-talet fick de moralkonservativa argumenten konkurrens av feministiska och antikapitalistiska tolkningar av problemen med pornografin. Precis som "Guds guerilla" använde Grupp 8 rödfärg och egentillverkade budskap som klistrades upp på skyltfönstren. Natten mot den 8 mars 1974 ägde en samnordisk aktion rum. Ebba Witt-Brattström har beskrivit hur ett sextiotal "åttor" klistrade upp plakat på ett antal skyltfönster på klubbar och butiker, bland annat Klara norra kyrkogata 22, med texten: "Göd inte kapitalets porrindustri" och "Stoppa utnyttjandet av kvinnan som vara".⁴³ Vänsterradikala och feministiska organisationer anordnade också manifestationer tillsammans med det

Maranatas ledare Arne Imsen och "Guds guerilla" i aktion mot ett av Stockholms porr-skyltfönster. Foto: Weine Lexius, Expressen 8 mars 1969, med tillstånd från TT.

religiösa motståndet. På initiativ av tidningen *Folket i bild* – *Kulturfront* bildades en löst sammanhållen organisation där en stor andel av de nationella folkrörelserna ingick. De uppmanade allmänheten att anmäla pornografiska skyltfönster och bojkotta herrtidningar. På ett opinionsmöte 1978 förklarade RFSU:s ordförande Carl-Gustaf Boëthius problematiken med skyltningen: "Vad kan vara mer anstötligt än porr-affärernas skyltfönster, där själva poängen ligger i att kvinnans förnedring är det som verkar sexuellt eggande?"⁴⁴ I dessa uttalanden märks både det fortsatta fokus på vad som syntes i det offentliga och hur feministiska argument alltmer började prägla pornografimotståndet under 1970-talet. Istället för den sårade allmänna anständighetskänslan var det kvinnans förnedring som ansågs problematisk i skyltfönstren. "Kvinnan" som förnedrades kan i det här fallet både ses konkret, det vill säga de kvinnor som faktiskt var avbildade i skyltfönstren, men också – och kanske framför allt – kvinnan som idé, det vill säga kvinnor i allmänhet. Den kritiska retoriken, liksom lagen, la tonvikten på det som var synligt.

Därmed problematiserades blicken, dels den voyeuristiska och förnedrande, dels den icke-skyddade och utsatta, snarare än den pornografiska produktionen.

Klara norra kyrkogatas roll som den svenska syndens och pornografins symboliska skyltfönster gjorde att det var just den som blev skådeplats för protester och aktioner. Därmed befästes symboliken ytterligare. När Hans Nestius, som var en av de sexliberaler som ändrat åsikt under 1970-talets gång, fotograferades på Klara norra, presenterades bilden i *Expressen* med orden: "Här går Hans Nestius bland porren och skäms".⁴⁵ Mer dramatiska aktioner mot porrbutikerna och -klubbarna förekom också. En mamma letade våren 1977 efter sin 17-åriga heroinmissbrukande dotter på Malmskillnadsgatan i ett desperat försök att få henne att sluta sälja sex och istället återvända hem. På väg därifrån krossade mamman i vredesmod flera skyltfönster, bland annat på Klara norra kyrkogata. Hon gjorde det genom att kasta flaskor, som var invirade med lappar där det stod: "Sluta med affärerna, annars!!! Bara en mor ... men underskatta mig inte!!!". Utanför klubben *Amor*, som hade adress Klara norra kyrkogata 17, uppstod tumult. Mamman beskrev hur flera av "porrgubbarna" kom ut direkt och började bråka. "Hade inte en av flickorna ringt polisen hade vi nog blivit nedslagna. En av dem hade med sig ett järnrör ut."⁴⁶ När polisen kom till platsen anhöll de mamman och hennes sambo för skadegörelse.⁴⁷ Mamman fick senare ett bötesstraff och vakten från *Klubb Amor* dömdes till fängelse för misshandeln.⁴⁸ Fallet visar på flera intressanta aspekter. Dels hur pornografi och prostitution kopplades samman såväl i den allmänna retoriken som i de kommersiella verksamheterna på klubbarna. Dels kan mammans ingripande ses som både en symbolisk och faktisk flaskpost till den sexuella kommersialismen i allmänhet och butiksägarna i synnerhet. Den gränslinje som fönstren utgjorde krossades och det rum till vilket annars endast personal hade fysiskt tillträde invaderades av en annan typ av bekönat budskap. Mammans agerande medförde också en ny problematisering, inte bara av vad som syntes och vem som kunde ta anstöt eller förnedras, utan av vad verksamheterna innebar för de kvinnor som arbetade på klubbar, som modeller i tidningarna eller i prostitution.

"PORNOGRAFINS FRIZON": FÖNSTERSKYLTNINGSREGLERINGEN I PRAKTIKEN

I Stockholm var det en ensam polisman som hade till uppgift att se till att skyltfönstren höll sig inom lagens ramar. Det fanns inga direkta riktlinjer att gå på, men polismannen uppgav för pressen att det bara var "öppna samlagsbilder" som var åtalbara. Om könsorganen täcktes av små lappar – "hjärtan i guld, rött eller grönt till exempel" – så var det fritt fram. Polismannen sade sig ha goda relationer med affärsinnehavarna och de tog genast bort bilder om han sade till om det. Han beskrev dem som "skötsamma, hyggliga människor". När lagstiftningen trädde i kraft hade det förekommit en hel del åtal och fällande domar i skyltningsmål, men polismannen tyckte det var bättre att "stämna i bäcken" och förhindra att affärsinnehavarna skyltade på ett olagligt sätt. Klara norra beskrev han som en "pornografins frizon" – gatan kunde lätt undvikas av "moralmänniskorna" eftersom varken myndigheter eller större företag var placerade där. I andra delar av staden, där man av misstag kunde gå förbi, var han strängare.⁴⁹ Här utvidgades tankegången att den del av allmänheten som ville undvika konfrontation med pornografiska bilder, eller få sin blick skyddad, också skulle ha rätt till det. Eftersom gatan i sig var känd för sin sexkommers, kunde den som gick in där knappast förvånas. Det kan tolkas som att porrbutikens sfär hade utsträckt sig till hela gatan. Därmed ansågs fog saknas för en strikt tillämpning av lagen, blickarna var tillräckligt skyddade och människor som kunde ta anstöt tillräckligt förvarnade.

Metoden att "stämna i bäcken" snarare än att lagföra affärsinnehavare som skyltade med pornografi, tillsammans med den mer tillåtande hanteringen av fönstren på Klara norra, innebar att polismannen delvis var medskapare till den "pornografins frizon" som den korta gatan blev. Genom guldhjärtan eller – som framkommer av bildmaterialet från andra ställen i staden – lappar med texten "censur" eller "förbud" skapades ett skyddat seende där de öppna samlagens könsorgan doldes hjälpligt för de förbipasserandes blickar. Samtidigt blev censurlappen ett slags innehållsförteckning, den utlovade *the obscene* när konsumenten

” Om könsorganen täcktes av små lappar –
”hjärtan i guld, rött eller grönt till exempel”
– så var det fritt fram.

väl kommit in bakom skyltfönstrets scen. I många andra större städer i USA och Europa förekom istället så kallade ”zoning laws” där sexuell försäljning tilläts inom vissa urban-geografiska gränser.⁵⁰ I Sverige förekom inga sådana lagar, även om det emellanåt framlades förslag om liknande åtgärder för att begränsa den pornografiska kommersen. Tillämpningen av lagen gjorde ändå att Klara norra fick en särställning. När *Fib-Aktuellt* kommenterade en motion om ”porrzoner” från bland andra folkpartisten Per-Olov Hansson i Stockholms kommunfullmäktige ritade de också in Stockholms potentiellt nya porrzon – Stockholms eget Reeperbahn – just kring Klara norra kyrkogata och frågade retoriskt: ”Är det så här borgarråden har tänkt sig?”⁵¹

I slutet av 1970-talet fälldes flera butiksägare i ett mål rörande fönsterskyltningen. Organisationen ”Kamp mot porr och prostitution” hade anmält minst 120 skyltningar till polisen. Den ansvariga polismannen hade utrett 52 anmälningar under 1978 i Stockholm, men ingen av dem ledde till åtal.⁵² När organisationen tillsammans med ett tiotal andra aktörer uppvakttat överåklagaren hade han emellertid ändrat sig i två av fallen gällande butiksägare på Klara norra kyrkogata nr 17 och 22.⁵³ Båda butiksägarna hade använt sig av metoden att sätta lappar över könsorganen på bilderna i skyltfönstret. De hade båda konsulterat en polisman för att på så vis försäkra sig om att de inte bröt mot lagen. I det ena fallet var det uttalat att det var den ansvarige som omtalats ovan, i det andra beskrevs polisen som en vän som hjälpt till utanför sin tjänst. Den ansvariga polismannen hördes också av rätten och bekräftade försäljarens redogörelse.⁵⁴ När den ena av domarna omprövades i Svea hovrätt fastställdes straffet om 30 dagsböter. Råden som kriminalinspektören hade gett bedömdes förmildrande eftersom det ansågs ha kunnat vilseleda butiksinnehavaren om vad som var straffbart.⁵⁵

” Rättsfallet visar även hur otydlig gränsen mellan det pornografiska och det icke-pornografiska var för kommersiella aktörer och patrullerande polis.

Åtalen gällde förstås de fysiska skyltfönstren, men de sågs även av aktivisterna som en symbolisk delseger för kampanjen mot porr och prostitution. Genom att begränsa pornografins marknadsföring i skyltfönstren tänkte de sig att inkörsporten till tyngre sexuell konsumtion begränsades, vilket i förlängningen skulle minska marknadens möjligheter att expandera. Så även om motståndet i första hand fokuserade på seendet, fanns också en underliggande kritik av pornografins existens. Seendet problematiserades genom att pornografen ansågs skapa en skev och förnedrande bild som förstörde jämställdhetsarbetet mellan kvinnor och män, men den sociala utslagningen av unga kvinnor i sexarbete lyftes också både i diskussionerna i kommunfullmäktige och bland feministiska aktivister.⁵⁶ Rättsfallet visar även hur otydlig gränsen mellan det pornografiska och det icke-pornografiska var för kommersiella aktörer och patrullerande polis. Den tolkning av lagen som polismannen hade gjort, att Klara norra skulle kunna betraktas som en pornografins frizon eftersom gångtrafikanterna där förväntades veta vad det var för gata, höll uppenbarligen inte i rättssalen. Det voyeuristiska seendet ersattes alltmer av det skyddade seendet.

Vänster sida: Bild från polisutredningen, Klara norra kyrkogata nr 17. Stockholms stadsarkiv. Stockholms tingsrätt, brottmål B641.

SLUTET FÖR KLARA PORRA

En rad politiska överväganden och marknadsmässiga omständigheter fick till följd att den pornografiska handeln på Klara norra kyrkogata försvann innan 1980-talets slut. 1982 infördes ett förbud mot pornografiska föreställningar, vilket innebar att inslag med "live show" inte längre var tillåtet. Då hade dock butikernas och klubbarnas antal redan minskat kraftigt. Minskningen antogs bero på såväl tillståndskravet som ett minskat marknadsmässigt intresse.⁵⁷ Kommunen hade också – åtminstone från januari 1982 och framåt – en uttalad ambition att om möjligt försöka hindra sexklubbarnas verksamhet genom strikta kontroller.⁵⁸

I början av 1980-talet förekom en intensiv debatt i kommunfullmäktige och i pressen om att såväl staden som fackliga organisationer och kommunala bostadsbolag hyrde ut lokaler till porrklubbar.⁵⁹ Dessa hade kommit med "på köpet" när fastigheterna förvärvats, och varken kommunerna eller fackförbunden ansåg sig ha råd att göra sig av med de oönskade hyresgästerna. Som avskräckande exempel fanns en porrklubb som avhysts från David Bagares gata och där kommunen tvingats betala ett skadestånd på 128 000 kronor plus rättegångskostnader.⁶⁰ Och på Klara norra kyrkogata 22 hade skadeståndet legat på 175 000 kronor.⁶¹ Samtidigt omvandlades också kvarteren i en sen fas av cityomvandlingen. Biografen *Hollywood*, som omskrevs som stadens äldsta porrbiograf, hotades av rivning när ägaren *Carlton hotel* ville förändra sin verksamhet.⁶² Skadestånden visar hur högt pris kommunpolitikerna satte på att bekämpa den pornografiska kommersen i sig, inte bara dess mest iögonfallande uttryck. Såväl oppositionspolitikerna som kvällstidningarna satte hårt tryck på det socialdemokratiska styret i staden.

” Senare under 1980-talet avhystes de flesta porrbutiker som en skärpning av den uttalade politiska strategin.

Stockholmspartisten Agneta Dreber lade 1985 fram en motion som föreslog ett offentligt uttalande av kommunfullmäktige att Stockholm skulle bli en porrfri zon. Detta förslag gick inte igenom då det ansågs oförenligt med rådande lagstiftning, men kommunalpolitiken gick ändå tydligt i föreslagen riktning.⁶³

Senare under 1980-talet avhystes de flesta porrbutiker som en skärpning av den uttalade politiska strategin. Fastighetsborgarrådet Mats Hulth sade till pressen: "Stan måste en gång för alla göra sig av med porrverksamheten".⁶⁴ Han ansåg att det var en skamfläck att fastighetskontoret stått som värd för en porrklubb sedan 1976, då kommunen köpte fastigheten på nummer 17 (*Amor*) av AB Ringpilen. Enligt hyreskontraktet som upprättats 1973 fick lokalen utnyttjas för "sexverksamhet" och det kunde inte den nya värden ändra på.⁶⁵ Nu var Hulth beredd att betala förväntade hundratusentals kronor i skadestånd för avhysningen.

Likadant resonerade den kommunala hyresvärden *Svenska Bostäder* som planerade säga upp kontraktet för två porrklubbar på nummer 15. Tidigare hade klubbarna krävt 700 000 kronor i ombyggnadskostnader samt tre års hyresfrihet för att ändra sin verksamhet, men nu tänkte kommunen inte längre rygga tillbaka enligt pressen. Porrhandlarna hade ett starkt besittningsskydd och förväntades protestera högljutt när hela kvarteret där klubbarna låg skulle saneras för att bereda plats för bostäder och kontor.⁶⁶ En av butikerna anvisades istället en butikslokal på Kungsholmen i väntan på ombyggnad, men där gick det enligt butiksägaren inte att sälja porr. Han stämde Familjebostäder och fick rätt i tingsrätten, varpå hyresvärden fick betala skadestånd på 200 000 kr.⁶⁷ Detta visar inte bara på hur starkt skydd butiks innehavarna hade som kommersiella hyresgäster i denna tvist, utan även på hur stadens olika delar ansågs olika lämpade för denna typ av sexuell försäljning. Att det inte gick att sälja porr på Kungsholmen på samma sätt som på Klara norra kyrkogata behövde inte ens motiveras.

Trots samstämmighet i kommunfullmäktige visade det sig svårt att avhysa de butiker och klubbar som fanns på Klara norra kyrkogata. Hyresnämnden ställde sig på samma sida som de tre porrklubbsägarna

på nr 17 och lät dem vara kvar tills dess att husen revs, trots tidigare uppsägning. Svenska Bostäder försökte istället förhandla med ägarna om att ändra karaktär på utbudet, vilket blev svårt. När *Dagens Nyheters* reporter frågade om det var riktigt att gå emot kommunfullmäktiges beslut genom förhandling med butiksägarna istället för en ren avhysning svarade bostadsbolagets vd Sven Hansson: "Tro mig, Svenska Bostäder är emot porr. Och vi känner det politiska trycket. Men du måste förstå att det här också handlar om kosing."⁶⁸ Till slut fick åtgärderna dock avsedd effekt. I februari 1988 rapporterades pornografin vara helt bortrensad från Klara norra.⁶⁹

Under 1980-talet förändras porrmarknaden även på andra sätt, främst genom hemvideos kommersiella genomslag. Då såldes och hyrdes pornografi ut både i specialiserade butiker och i särskilda avdelningar hos vanliga videouthyrare. Porrskyltfönstren försvann dock successivt och porrvideobutiker och porrklubbar utmärktes istället av mörklagda fönster. Kanske kan man då tala om att *the obscene* inte längre kunde vara *on scene*. Det blev därmed en slags återgång till PUB:s plank där bara den som kom riktigt nära eventuellt kunde få en skymt av vad som doldes där bakom. Det mörklagda fönstret bar emellertid på en ny laddning av gränsöverskridanden och tabun.⁷⁰ Det blev en tydlig signal om vilken typ av verksamhet som försiggick innanför, men istället för att det genomskinliga glaset öppnade upp ett mellanrum mellan det offentliga och det privat-intima, stängdes åter gränsen genom det mörklagda fönstret.

Samtidigt möttes stockholmare och turister av ett nytt pornografiskt fenomen, som även uppmärksammades i kommunfullmäktige 1987. En privat bil hade stått parkerad utanför centralstationen under hela hösten fullklustrad med reklam för en porrklubb. Den följde till en början parkeringsreglerna, men när den till slut inte hade parkerats om i tid kunde vakter forsla bort den. Klubbar gjorde därtill reklam för sin verksamhet genom att dela ut röda lappar med information på stan.⁷¹ Så även om porrskyltfönstren försvann hittade klubbägarna nya sätt att kringgå lagen och föra fram sitt budskap.

AVSLUTNING: ATT SE OCH ATT BLI BETRAKTAD

Under en kort period i Stockholms, och för den delen Sveriges, historia var pornografisk handel fullt synlig i det offentliga rummet genom porr-butikers och -klubbars skyltfönster. Självklart förekom sexuell kommers även tidigare och senare, men i detta kapitel har vi fokuserat just på det synliga och vad som fick synas. Medan butiken var en del av det privata rummet, var skyltfönstret en del av det offentliga som en visuell breddning av gaturummet. Utrymmet kontrollerades av de privata butiksägarna, reglerades av stat och lokala polisförordningar, och påverkade de förbipasserande på gatan. Genom de olika analysnivåerna: det enskilda skyltfönstret, gaturummet, den sexuella kommersialismens Stockholm, lagstiftningen på nationell nivå och de internationella marknadsförändringarna, kan de några få kvarter som benämndes ”porr-Sveriges skyltfönster mot världen” sättas i perspektiv. Butikerna som låg där hade liknande utbud som porrbutiker på andra håll och klubbverksamheten hörde varken till de mest vågade eller mest flådiga. Ändå kom Klara norra kyrkogata att bli synonym med den pornografiska handeln. Här kunde turister och Stockholmare se sådant som doldes genom hårdare lagstiftning i andra länder eller striktare tillämpning i andra stadsdelar. Det kluster av butiker och klubbar, liksom den allmänna kännedomen om gatans kommersiella utbud, gjorde kontrollen av den mindre rigorös. *The obscene* kunde placeras *on scene* i större utsträckning där än på andra platser. Det gjorde sannolikt att gatan än mer befäste sin position som den svenska porrmarknadens epicentrum.

Ändå definierades gatan i flera avseenden av just det dolda. Att gå in på den innebar att också gå in bakom den moderna stadens fasad. Där låg det gamla Klaras utslitna hus kvar med en nygammal sexuell handel. Lockelsen låg just i det ljusskygga, i de skumraskaffärer som fanns där. Gatan var en rest av den gamla staden. Den nya bildpornografin och politiken som tillät kommersen var å sin sida en otvetydig del av efterkrigstidens politiska ekonomi. Oavsiktligt och oundvikligt blev just denna marknad också en viktig del av bilden av Sverige utomlands.

Den sekulära, socialistiskt inspirerade välfärdsstaten sammankopplades med sexuellt frigjorda kvinnor som flydde sina äktenskapliga plikter i de konservativa debattörernas dystopiska utspel och i sensationssökande artiklar om Sverige. Klara norra kyrkogata blev sinnebilden för detta. I skyltfönstren kunde skuggsidan av det genomplanerade svenska livet beskådas av turister som sedan kunde förmedla bilden vidare i sina hemländer.

De olika sätt att se som framkommer i materialet rör sig mellan dels det sexuella flanerandet där den konsumistiska blicken var voyeuristisk, dels den mer kontrollerande skyddade blicken där olika aktörer sökte begränsa seendet i det offentliga rummet. Dessa två sätt att se hamnade i konflikt, samtidigt som de också hörde tätt samman inte minst genom att de riktades in i skyltrummet. Samtidigt var handeln också uppbyggd så att porrkonsumenter blev svårare att få syn på. Bakgatans position, fönstrets uppbyggnad som hindrade insyn i butiken, och de mörklagda lokalerna där blickar styrdes dit strålkastaren riktades, skyddade konsumenten från andras moraliserande eller ifrågasättande blickar.

I det symboliska skyltfönster som Klara norra kyrkogata förvandlades till utspelade sig samtidigt ständiga strider om vad som skulle få synas. Det som slår oss som historiker är svårigheten att nå bortom det synliga, både för aktörer då och för oss nu. Dåtidens aktörer problematiserade sällan pornografin i sig, vare sig omständigheterna för dess produktion eller de villkor som rådde inne i butiker och klubbar. Och inte heller vi kommer bortom hur det såg ut eller hur det visuella debatterades. Blickarna från dem som var betraktade, dem som ställts ut för beskådan i skyltfönstrens blickfång och på sexklubbarnas scengolv, är svårare att återskapa.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor

Filmer

Rapport från Stockholms sexträsk, 1974. Arne Brandhild.
Sweden – heaven and hell, 1968. Luigi Scattini.

Kungliga biblioteket (KB)

Digitaliserat pressarkiv 1965–1985

Privata samlingar

Jorma Toivonens erotiksamling, Sexhistoriska museet,
Enskede, Stockholm.

Stockholms stadsarkiv (SSA)

Kommunfullmäktigetrycket 1965–1985
Röda boken, telefonkatalog sorterad efter adress,
1965–1985
Stockholms tingsrätt 1979, dnr B641

Stockholms stadsmuseum (SSM)

City I-II: Byggnadsinventering 1974–75
Digitala stadsmuseets fotografisamling

Tryckta källor och litteratur

Tidskrifter

Fib-Aktuellt 1965–1985
Lektyr 1965–1985
Se 1965–1985
Jallu 1965–1985

Offentligt tryck

Kommittén för lagstiftningen om yttrande- och tryckfrihet (1969). *Yttrandefrihetens gränser: sårande av tukt och sedlighet: brott mot trosfrid: betänkande*. Stockholm: Beckman. (SOU 1969:38).

Prostitutionsutredningen (1981). *Prostitutionen i Sverige: bakgrund och åtgärder: betänkande*. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förl. (SOU 1981:71).

1993 års prostitutionsutredning (1995). *Könshandeln: betänkande*. Stockholm: Fritze (SOU 1995:15).

1993 års prostitutionsutredning (1995). *Homosexuell prostitution: en kunskapsinventering: rapport för 1993*

års prostitutionsutredning. Stockholm: Fritze (SOU 1995:17).

Riksdagens proposition nr 1970:125, med förslag till ändring i tryckfrihetsförordningen, m.m.

Riksdagens proposition nr 1981/82: 187, om vissa åtgärder mot prostitutionen.

Litteratur

Arnberg, Klara, 2010. *Motsättningarnas marknad. Den pornografiska pressens kommersiella genombrott och regleringen av pornografi i Sverige 1950–1980*. Sekel bokförlag, Diss. Umeå: Umeå universitet.

Arnberg, Klara och Marklund, Carl, 2016. "Illegally Blonde 'Swedish Sin' and Pornography in American and Swedish Imaginations, 1950–1971". I Björklund, Elisabet och Larsson, Mariah (red.). *Swedish Cinema and the Sexual Revolution. Critical Essays*, s. 185–200. Jefferson, North Carolina: McFarland.

Arnberg, Klara, 2017. "Before the Scandinavian 'porn wave'. The business and regulations of magazines considered obscene in Sweden, 1910–1950". *Porn Studies*, 4(1), s. 4–22.

Arnberg, Klara, kommande 2021. "Capital of sex. Pornography sales in Stockholm, 1965–1985", under publicering i tidskriften *Porn studies*.

Arnberg, Klara, Nikolas Glover och Orsi Husz, kommande 2022. "Blickfång. Skyltfönstrens upplysning och mörkläggning, 1900–1945". I Daniel Normark och Ingemar Pettersson (red.). *Sensoriska kunskapsformer. Historiska studier om teknik, vetenskap och människans sinnen*.

Attwood, Feona, 2009. *Mainstreaming Sex. The Sexualization of Western Culture*. London: I.B. Tauris

Baudrillard, Jean, [1970] 1998. *The Consumer Society. Myths and Structures*. London: Sage.

Benjamin, Walter, 1990–1992. *Paris, 1800-talets huvudstad. Passagearbetet*. Vol. 1–4. Stockholm: Symposion.

Bergman, Bosse, 2003. *Handelsplats, shopping, stadsliv. En historik om butikformer, säljritualer och det moderna stadslivets trivialisering*. Stockholm: Symposion

Bertilsson Rosqvist, Hanna och Arnberg, Klara, 2015. "Ambivalent Spaces – The Emergence of a

- New Gay Male Norm Situated Between Notions of the Commercial and the Political in the Swedish Gay Press, 1969–1986”, *Journal of Homosexuality*, 62(6), s. 763–781.
- Binnie, J., 1995. ”Trading places: Consumption, sexuality and the production of queer space”. I D. Bell och G. Valentine (red.). *Mapping desire. Geographies of sexualities*, s. 182–199. London: Routledge.
- Binnie, Jon och Skeggs, Beverley, 2004. ”Cosmopolitan knowledge and the production and consumption of sexualized space. Manchester’s gay village”. *Sociological Review*, 52(1), s. 39–61.
- Björklund, Tom, 1967. *Reklamen i svensk marknad 1920–1965. En ekonomisk-historisk återblick på marknadsförings- och reklamutvecklingen efter första världskriget. Bd 1*, Stockholm: Norstedt och Söner.
- Björklund, Elisabet, 2012. *The Most Delicate Subject. A History of Sex Education Films in Sweden*. Lund: Lunds universitet.
- Björklund, Elisabet och Larsson, Maria (red.), 2016. *Swedish cinema and the sexual revolution. Critical essays*. Jefferson, North Carolina: McFarland.
- Boëthius, Carl-Gustaf, 1978. ”Bojkotta porren! Anmäla butikerna!” i Fredelius, Gunilla (red.). *Ett onödigt ont. En antologi mot porr och prostitution*. Stockholm: Ordfront.
- Coulmont, Baptist och Hubbard, Philip, 2010, ”Consuming sex: socio-legal shifts in the space and place of sex-shops”, *Journal of Law and Society* 37(1), s. 189–209.
- Dean, Tim, 2014, ”Introduction: Pornography, technology, archive”, i Dean, Tim, Ruszczycky, Steven & Squires, David D. (red.). *Porn archives*. Durham: Duke University Press.
- Foucault, Michel, [1975] 2003. *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.
- Fröding, Gustaf, 1916. *Morgondröm Gustaf Frödings kärleksdikt. Fullständig, beslagtagna och frikänd*. Stockholm: B. Alm (distr.).
- Glover, Nikolas och Marklund, Carl, 2009. ”Arabian Nights in the Midnight Sun Exploring the Temporal Structure of Sexual Geographies”. *Historisk Tidskrift* 129 (3), s. 487–510.
- Glover, Nikolas, 2015. ”Kritiker, krämare och kramare: Kommentarer till texter om den svenska synden” i Arnberg et. al. (red.). *Sexualpolitiska nyckeltexter*, s. 395–403. Stockholm: Leopard.
- Hedling, Erik, 2008. ”Breaking the Swedish Sex Barrier: Painful Lustfulness in Ingmar Bergman’s The Silence”. *Film International*, 6(6), s. 17–26.
- Hubbard, Philip, 2015. ”Law, sex and the city: regulating sexual entertainment venues in England and Wales.” *International Journal of Law in the Built Environment* 7(1), s. 5–20.
- Isaksson, Emma, 2007. *Kvinnokamp. Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorrörelsen*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Juffer, Jane, 1998. *At Home with Pornography. Women, Sex, and Everyday Life*, New York: New York University Press.
- Kendrick, Walter M., 1996 [1987]. *The secret museum. Pornography in modern culture*. Berkeley, Calif.: University of California Press.
- Larsson, Lena, 1979. ”Uppslaget”, *Vi*, nr 22, 31 maj 1979.
- Larsson, Maria (2007). ”Drömmen om den goda pornografin: om sextio- och sjuttiotalsfilmen och gränsen mellan konst och pornografi”. *Tidskrift för genusvetenskap* 28(1–2), s. 93–111.
- Larsson, Maria, 2017. *The Swedish porn scene. Exhibition contexts, 8mm pornography and the sex film*. Bristol: Intellect L och D E F A E.
- Larsson, Maria, Arnberg, Klara, Gustafsson, Tommy och Elisabet Björklund, kommande 2021. *Sårande av tukt och sedlighet: 100 år av pornografi i Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lennerhed, Lena, 1994. *Frihet att njuta: Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. Stockholm: Norstedts.
- Nilson, Tomas, 2009. ”Att skriva om detta kallas pornografi. Kärlek och den goda porrens exempel, 1965–1970”. I Ahlberger et al. (red.). *Historier. Arton- och nittonhundratalets skönlitteratur som historisk källa*. Göteborg.
- Om aga: Första boken*, 1939. Stockholm: A. Alms antikvariat.
- Otter, Chris, 2008. *The Victorian Eye. A Political History of Light and Vision in Britain, 1800–1910*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Persson, Leif G.W., 1981. *Horor, hallickar och torskar. En bok om prostitutionen i Sverige*. Stockholm: Norstedts.

Schaefer, Eric, 2014. "I'll take Sweden". The Shifting Discourse of the Sexy Nation in Sexploitation Films". I Eric Schaefer (red.). *Sex scene. Media and the sexual revolution*, s. 207–234. Durham: Duke University Press.

Strub, Whitney, 2015, "Indexing desire: The gay male pornographic video collection as affective archive". I Stone, Amy L & Jamie Cantrell (red.). *Out of the*

closet, into the archives: researching sexual histories, s. 125–147. New York: State University of New York Press.

Tang, GVGK, 2017, "Sex in the archives: The politics of processing and preserving pornography in the digital age", *The American Archivist*, 80(2), s. 439–452.

Witt-Brattström, Ebba, 2010. *Å alla kära systrar! Historien om mitt sjuttital*. Stockholm: Norstedts.

Slutnoter

- 1 Om en sådan skyltning på NK i början av 1920-talet skriver Tom Björklund, dåvarande reklamchef på varuhuset: "Efter sedlighetsivrarens indignerade attacker fick NK i fridens namn lov att skyla de förargelseväckande dambestyren." Björklund 1967, s. 419.
- 2 Se Larsson 1979.
- 3 Attwood 2009, inledning.
- 4 Hedling 2008. Se även Björklund och Larsson 2016.
- 5 Se till exempel Nilson 2009.
- 6 Se Arnberg, Glover och Husz (kommande 2022).
- 7 Se Bergman 2003. Se även Otter 2008, s. 254, 257 om det platta glaset som möjliggjorde en "monosensualitet", rent seende utan lukt, smak eller taktill perception.
- 8 Benjamin 1990–1992.
- 9 Baudrillard 1998 [1970], s. 166.
- 10 Foucault 2003 [1975].
- 11 Otter 2008, s. 253–258.
- 12 För diskussion om minnesinstitutionernas hantering av pornografiskt material och den särskilda utmaning digitalisering innebär i detta avseende, se till exempel Tang 2017; Dean 2014; Strub 2015.
- 13 Kendrick 1996 [1987].
- 14 Se SOU 1981:71, s. 159.
- 15 Se Lennerhed 1994, kap. 11; Larsson 2007.
- 16 SOU 1969:38.
- 17 Prop. 1970:125.
- 18 Se SOU 1969:38, s. 63–64.
- 19 Pornografisk föreställning definierades som "föreställning vid vilken sexuella situationer eller händelseförlöpp framställs på ett ohöljt och

- utmanande sätt". Enstaka inslag av striptease räknades dock inte in under denna definition. Däremot tillfördes ett förbud mot förråande eller sadistiska inslag. För medverkande sattes en åldersgräns till 18 år. Straffsatsen var böter eller fängelse i högst sex månader. Samma straff föreslogs för den som uppsåtligt visat film som inte godkänts av Biografbyrån. Utrustning och film kunde komma att förverkas. SOU 1981:71, s. 172–3.
- 20 SOU 1981:71, s. 172–3.
 - 21 Persson 1981; SOU 1981:71, s. 159.
 - 22 Persson 1981; Larsson 2017.
 - 23 Persson uppskattar att det fanns omkring 30 porrklubbar i hela landet 1970 och omkring 100 vid mitten av 1970-talet, men att de sedan försvann på grund av hårdare kontroll och förändrat debattklimat. 1980 uppskattade han att det fanns 20 klubbar kvar nationellt, varav sju låg i Stockholm. I filmen *Rapport från Stockholms sexträsk* (Arne Brandhild 1974) förekommer uppgiften att Stockholm hade ca 30 porrklubbar det året, vilket stämmer mer överens med de uppgifter som tagits fram inom ramen för projektet. I filmen beskrevs utbudet vara likartat på alla klubbar förutom *Chat Noir* som den kvinnliga voice-overn ansåg var bäst.
 - 24 Artiklar som har använts: "Hon knyter rosett om direktörens lilla snorre!", *Fib-Aktuellt* nr 4 1973; "Stockholm: Lesbiskt, samlag, petting och strip", *Fib-Aktuellt* nr 39, 1975; "Så upplevde jag mitt livs syndigaste dygn", *Fib-Aktuellt* nr 5, 1973; "Det här är nordens sexkung – han tjänar miljoner på offentliga samlag och porrfilmer!", *Lektyr* nr 27 1977; "På svenska porrklubbar får man varken sup

- eller älska", *Lektyr* nr 32, 1979; Finnish magazines "Jallun seksimatka Tukholmaan", *Jallu* nr 10, 1977; "Jallun Tukholma-opas", *Jallu* nr 8, 1979.
- 25 "Seksuelunderna kommer från alla socialgrupper" i *Dagens Nyheter* 3 december 1967.
- 26 Se t.ex. SSM, City I–II: *Byggnadsinventering 1974–75*.
- 27 Trailer till Luigi Scattini, *Sweden – Heaven and hell*, 1968. Klipp finns på Youtube.
- 28 Schaefer 2014.
- 29 Om den svenska synden, se Lennerhed 1994; Björklund 2012; Björklund och Larsson 2016; Glover och Marklund 2009; Glover 2015.
- 30 "Den här sidan handlar bara om PORR!" i *Sundsvalls tidning* 22 januari 1967.
- 31 Werner Wiskari, "Sweden is Casual on Pornography", *New York Times*, 5 november, 1967; "Vänsterpolitik i Sverige granskas i USA:s press", *Dagens Nyheter*, 6 november, 1967; "USA-protester till kungen mot svensk flodvåg av porr", *Aftonbladet*, 6 november 1967.
- 32 Andra kammarens protokoll nr 30, 1970, s. 120. Se även Arnberg, 2010, s. 187.
- 33 "Porr-Sverige", Se nr 47, 1975, s. 44–47.
- 34 Se även Arnberg och Marklund 2016; Arnberg kommande 2021.
- 35 Se "Carnaby street – fast mitt i Stockholm", *Expressen* 23 juli 1975; "Gamla bro", *Expressen* 11 juni 1978.
- 36 *Om aga: Första boken*. (1939); annonser i Falu länsstidning 24 och 27 april 1939, annonser i Svenska dagbladet och *Dagens nyheter* 25 februari och 26 mars 1938. På liknande sätt sades en B. Alm i Stockholm vara distributör till ett särtryck av Gustaf Frödings "En morgondröm" som såldes i tobaksbutiker under 1916. Möjligen är namnligheten en slump. Se till exempel "Slut på geschäftet i Morgondröm", *Dagens nyheter* 5 februari 1916, s. 6; "Ett oblygt geschäft", *Svenska dagbladet* 5 februari 1916, s. 9; Fröding 1916. Ett till spår från antikariatet finns bevarat hos privatsamlaren Jorma Toivonen som driver Stockholms sexmuseum, där flera odaterade maskinskrivna manuskript på tyska under rubriken "Der zärtliche klub" (Den kärleksfulla klubben) har stämpel från antikariatet. Några fler spår har inte hittats av antikariatet, inte heller den del två av "aga-boken" som läsarna förväntades bidra till.
- 37 Se till exempel Björklund 1967, s. 417–22.
- 38 Se Juffer 1998; Larsson 2017; Arnberg kommande 2021.
- 39 SOU 1995:17, s. 51, 64. Se även till exempel "Ny socialrapport från Malmkillnadsgatan: Färre unga än väntat prostituerar sig", *Aftonbladet* 2 juli 1980. Den kvinnliga prostitutionen var centrerad kring Malmkillnadsgatan; se även filmen *Rapport från Stockholms sextrask* (Arne Brandhild 1974) där den manliga prostitutionen på Klara norra omnämns.
- 40 Se t.ex. Binnie 1995; Binnie och Skeggs 2004; Bertilsdotter Rosqvist och Arnberg 2015.
- 41 Arnberg 2017; Larsson, Arnberg, Gustafsson och Björklund, kommande 2021.
- 42 Se Arnberg 2010.
- 43 Witt Brattström skriver att polisen arresterade nio av kvinnorna och att ytterligare fyra blev nedslagna av porrklubbsvakter och sprayade med guldfärg. Witt Brattström 2010, s. 72–75. Enligt *Aftonbladet* var det en vakt på Klara norra kyrkogata som upptäckte gruppen och ringde efter polis. Efter förhör släpptes kvinnorna dock. "Polisen grep kvinnor som demonstrerade mot porren i Stockholm", *Aftonbladet* 8 mars 1974.
- 44 Boëthius 1978.
- 45 "Här går Hans Nestius bland porren och skäms", *Expressen* 9 januari 1977, s. 14.
- 46 "En förtvivlad mamma på gatan där hennes dotter blev prostituerad: Var det mitt fel att det blev så här?", *Aftonbladet* 12 mars 1977, s. 18–19.
- 47 Notiser i *Expressen* 4 februari 1977, s. 11; *Aftonbladet* 12 mars 1977, s. 18–19.
- 48 Se *Aftonbladet* 7 oktober 1977, s. 13; *Expressen* 16 november, 1977, s. 10.
- 49 Karin Alfredsson, "Mannen som griper in när porren går för långt", *Aftonbladet* 28 maj 1979.
- 50 Se till exempel Coulmont & Hubbard 2010; Hubbard 2015.
- 51 "Nu får Stockholm sitt eget Reeperbahn", *Fib-Aktuellt* nr 6, 1972, s. 20–23.
- 52 Karin Alfredsson, "Mannen som griper in när porren går för långt", *Aftonbladet* 28 maj 1979.

- 53 SSA, Stockholms tingsrätt 1979, B641,aktionen Kamp mot pornografi och prostitution, "Till pressen i Stockholm och deltagare i Aktionen mot porr och prostitution", Stockholm 6 december 1979.
- 54 SSA, Stockholms tingsrätt 1979, B641.
- 55 Se "Dom för skyltning av porr-bilder fastställd", *Svenska dagbladet* 23 september 1980.
- 56 Se t.ex. SSA, Kommunfullmäktigetrycket, Utl. 1982:31 "Utlåtande med anledning av motion av Agneta Dreber (sp) angående stängning av sexklubbar (1980:101)"; Isaksson 2007; Arnberg 2010.
- 57 SOU 1995:15, s. 60–61; Prop. 1981/82: 187.
- 58 Se SSA, Kommunfullmäktigetrycket, Utl. 1982:31 "Utlåtande med anledning av motion av Agneta Dreber (sp) angående stängning av sexklubbar (1980:101)".
- 59 Se till exempel SSA, Kommunfullmäktigetrycket, Yttrande 16, del 2, 22 oktober 1984, Interpellation angående grova vinster för privatföretagare på andrahandsuthyrning i kommunala hus (nr 107/1984), s. 44–48; Utl. 1982:31 "Utlåtande med anledning av motion av Agneta Dreber (sp) angående stängning av sexklubbar (1980:101)"; Interpellation ang åtgärder mot människoföraktande och våldsförhålligande pornografi av Brit Rundberg (vpk), nr 17, 28 februari 1985; Borgarrådet Inger Båvners svar på interpellation av Brit Rundberg (vpk) angående åtgärder mot människoföraktande och våldsförhålligande pornografi (nr 17, 1985).
- 60 "Kommun värd åt porrklubb", *Dagens Nyheter* 30 juli 1981, s. 1; "Kommunen hyresvärd åt porrklubbar: 'Har inte råd att vräka dem'", *Dagens Nyheter* 30 juli 1981, s. 5.
- 61 "Porren drivs bort från Klara Norra", *Dagens Nyheter* 14 april 1985, s. 48.
- 62 "Här tar kontoren över", *Dagens Nyheter* 25 mars 1982, del 2, s. 1. Se även "Porren drivs bort från Klara Norra", *Dagens Nyheter* 14 april 1985, s. 48.
- 63 Se SSA, Kommunfullmäktigetrycket, Motion av Agneta Dreber (sp) 1985:22, "Förklarande av Stockholm som en porrfri zon", Utl. 1985: 52 RVI.
- 64 Lennart Arnstad, "Mats Hulth kastar ut porren", *Aftonbladet* 10 april 1985. Se även "Kommun värd åt porrklubb", *Dagens Nyheter* 30 juli 1981, s. 1.
- 65 "Kommunen hyresvärd åt porrklubbar: 'Har inte råd att vräka dem'" *Dagens Nyheter* 30 juli 1981, s. 5. Se även hur detta lyftes redan vid förvärvet i kommunfullmäktige, SSA, Kommunfullmäktigetrycket, Yttranden vid Kommunfullmäktiges sammanträde den 17 december 1974, yttrande 19, del 1, Förvärv av fastigheten Pilen 16 (Klara norra kyrkogata 17) på Norrmalm (utl. 298), s. 1793–4.
- 66 Lennart Arnstad, "Mats Hulth kastar ut porren", *Aftonbladet* 10 april 1985. Se även "Kommun värd åt porrklubb", *Dagens Nyheter* 30 juli 1981, s. 1 och "Kommunen hyresvärd åt porrklubbar: 'Har inte råd att vräka dem'", *Dagens nyheter* 30 juli 1981, s. 5.
- 67 "Diverse morr mot Klara porr", *Aftonbladet* 1 september 1982; Claes Löfgren, "Moralen dyr vid sanering: Porrbutiker har lagen på sin sida", *Svenska Dagbladet* 6 september 1982, s. 6.
- 68 "Stockholm får bakläxa på kommunfullmäktigebeslut: Hyresnämnd stöder porrbutiker", *Dagens Nyheter* 4 mars 1987.
- 69 "Tufft i 80-talets Klara Norra", *Dagens Nyheter* 12 februari 1988.
- 70 Coulmont och Hubbard 2010, s. 195.
- 71 SSA, kommunfullmäktigetrycket, Ingvar Bogren (s), Interpellation (nr 86) om att använda stadens parkeringsplatser som reklam för porrklubbar, dnr 771, 20 oktober 1987; Yttranden 1 februari 1988 §9 ang. Bogrens interpellation.